

WIESŁAWA EDER  
Poznań

## STAN I POTRZEBY BADAŃ NAD POLONIĄ BELGIJSKĄ

Masowa emigracja Polaków w XIX i XX w. spowodowała, iż obecnie czwarta część naszego narodu mieszka poza granicami ojczyzny. Ta blisko dziesięćmilionowa rzesza Polonii, rozszana prawie we wszystkich zakątkach świata, stanowi przedmiot żywego zainteresowania całego społeczeństwa polskiego, jak również jego przedstawiciele, którzy często posiadają za granicą swoich krewnych. Nie jest to zresztą zainteresowanie jednostronne. Liczne zbiorowości Polaków w świecie nawiązują coraz ściślejsze kontakty ze „starym krajem”. Wzrastające zainteresowanie językiem i kulturą polską przejawiają także przedstawiciele młodego pokolenia polonijnego, często już urodzeni i wychowani za granicą. Te i inne, zachodzące w zbiorowościach polonijnych procesy wymagają podjęcia szeroko rozumianych badań naukowych. Potrzeba przeprowadzenia studiów dotyczących dziejów emigracji w poszczególnych krajach i zachodzących wśród zbiorowości polonijnych przemian jest tym pilniejsza, że na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat wytworzyła się w tym zakresie poważna luka. Luka ta w znacznie większym stopniu, aniżeli w odniesieniu do innych ośrodków polskich w świecie dotyczy belgijskiej zbiorowości polonijnej.

Literatura zajmująca się zagadnieniem wychodźstwa polskiego do Belgii jest bowiem wyjątkowo skromna. Uwaga ta dotyczy nie tylko małej liczebności tych publikacji (szczególnie naukowych *sensu stricto*), ale przede wszystkim wąskiego tematycznie i chronologicznie zakresu poruszanych przez nie zagadnień.

W dotychczasowym dorobku historiografii polskiej i zagranicznej dotyczącej problematyki pobytu Polaków w Belgii wyodrębnić można następujące grupy opracowań:

- 1) Prace poświęcone omówieniu kulturowej i społecznej asymilacji imigrantów w Belgii;
- 2) Ogólne publikacje na temat cudzoziemskich robotników w Belgii;
- 3) Opracowania, których treść stanowi omówienie wkładu Polaków w rozwój gospodarczy, kulturalny i naukowy Belgii oraz ich udziału w wyzwoleniu tego kraju w czasie drugiej wojny światowej;
- 4) Prace o studentach polskich na uniwersytetach belgijskich;

- 5) Wydawnictwa bibliograficzne;
- 6) Literatura piękna.

Czołową grupę opracowań poświęconych belgijskiemu środowisku polonijnemu stanowią zagraniczne publikacje na temat kulturowej i społecznej asymilacji cudzoziemców. Są to przede wszystkim: praca, będąca rezultatem badań prowadzonych pod kierunkiem prof. R. Clémensa oraz wydana w języku flamandzkim publikacja B. Claesa<sup>1</sup>. Z uwagi na wartość naukową tych opracowań pozwolę sobie poświęcić nieco więcej miejsca ich omówieniu.

Pierwsza z wymienionych wyżej prac powstała z inicjatywy Wydziału Nauk Społecznych UNESCO, na podstawie badań przeprowadzonych w latach 1950 - 1952<sup>2</sup>. Badania te, dotyczące stanu asymilacji kulturowej imigrantów prowadzone były przez studentów seminarium socjologii Wydziału Prawa Uniwersytetu w Liège. Odnosnie do Polaków objęły one osady La Brouck i Retinne, jedną z fabryk metalowych oraz obozy „dipisów” w Sclessin i Ans. Szczególnie interesującą lekturę stanowi druga część pracy, składająca się z trzynastu studiów monograficznych, poświęconych zbadaniu stanu asymilacji Włochów i Polaków (monografie nr 7 - -10) w poszczególnych gminach i zakładach pracy. Pytania zawarte w kwestionariuszu dotyczyły m. in. opisu rodziny, sytuacji ekonomicznej i życia kulturalnego imigrantów. Dla badacza problematyki polonijnej ciekawe są również wyniki ankiet skierowanych do Belgów, stykających się poprzez pracę lub sąsiedztwo z cudzoziemcami (tzw. świadkowie uprzywilejowani). Szkoda, że ostatnia część pracy ustalająca związki między asymilacją cudzoziemców, a ich awansem społeczno-zawodowym dotyczy tylko Włochów.

Nowszą pozycję stanowi natomiast praca B. Claesa o integracji społecznej Włochów i Polaków w belgijskiej Limburgii. Opracowanie to, podobnie jak poprzednie, oparte jest na badaniach ankietowych. Ankiety rozprowadzono wśród 250 rodzin włoskich i 150 polskich oraz 360 Limburezyków. (w trzynastu gminach Limburgii). Treść pracy ujęta jest w

<sup>1</sup> R. Clémens, G. Vosse-Smal, P. Minon, *L'Assimilation culturelle des immigrants en Belgique, Italiens et Polonais dans la région liégeoise*. Liège 1953, 382 ss.; B. Claes, *De sociale integratie van de Italiaanse en Poolse immigranten in Belgisch-Limburg*, Hasselt 1962, 354 ss.. Wymienić tutaj można ponadto następujące publikacje: R. Clémens, *L'Assimilation des Italiens et des Polonais dans la région liégeoise*. „Etudes européennes de population”, Paris 1954, ss. 342 - 350; P. de Bie, *L'Assimilation des ouvriers mineurs italiens et polonais en Belgique. Notes sur une enquête*. „Etudes européennes de population”, Paris 1954, ss. 337 - 341.

<sup>2</sup> Podobne opracowanie powstało we Francji: A. Girard, J. Stoetzel, *Français et immigrés. L'attitude française — L'adaptation des Italiens et des Polonais*. Paris 1953, 531 ss.

ośmiu rozdziałach, z których szczególnie interesujące wydają się piąty, szósty i siódmy. Autor przedstawia w nich m.in. stosunek autochtonów do Włochów i Polaków, wpływ migracji na życie rodzinne, zawodowe i religijne cudzoziemców oraz omawia przebieg ich integracji. Dużo ciekawych informacji zawierają wyniki badań przeprowadzonych wśród ludności autochtonicznej, a w szczególności opinie i postawy Belgów wobec imigrantów. Dodatkową zaletą pracy B. Claesa jest to, że obok przytoczenia w niej wielu interesujących wypowiedzi na temat obcokrajowców zamieszkujących Belgię, posiada ona ciekawą podbudowę teoretyczną. Autor starał się mianowicie ująć imigrację w kategorii zjawisk społecznych oraz omówił poszczególne czynniki integracji. Ogólnie stwierdzić jednak należy, że wymienione wyżej opracowania, chociaż zawierają niewątpliwie cenny dla wielu ustaleń socjologicznych materiałów, oparte są na stosunkowo odległych i wycinkowych badaniach.

Również obecnie badania nad obcokrajowcami zamieszkującymi Belgię prowadzone są pod kątem asymilacji. Najczęściej są to prace podejmowane z inicjatywy europejskich organizacji. Badania takie prowadzi m.in. Włoch G. Campioli, który przygotowuje na ten temat swoją pracę doktorską<sup>3</sup>.

Drugą grupę opracowań poruszających kwestie związane z belgijskim skupiskiem Polaków stanowią ogólne prace na temat cudzoziemskich robotników w Belgii, a mianowicie publikacje: M. Melnyka, G. Janssensa i G. Braeckmana oraz C. Kortlevena<sup>4</sup>. Autorzy ci omawiają m.in. problem cudzoziemców w Belgii, ich sytuację prawną i społeczną oraz reperkusje ekonomiczne imigracji. Opracowania te (poza publikacją Kortlevena) zawierają jednak stosunkowo niewiele danych o Polakach i często odnoszą się do dość odległego odcinka czasu (np. w pracy Melnyka — 1949 r.).

Kolejną grupę publikacji poświęconych Polonii belgijskiej tworzą prace, których treść stanowi omówienie działalności Polaków w Belgii, a w szczególności ich wkładu w rozwój gospodarczy, kulturalny i naukowy oraz w wyzwolenie tego kraju. Przede wszystkim wymienić tutaj trzeba opracowania przedstawiające sylwetkę najsłynniejszego Polaka

<sup>3</sup> G. Campioli, *Les étrangers en Belgique*. Liège (bez roku wydania), cz. 1, 68 ss., cz. II, 75 ss.

<sup>4</sup> M. Melnyk, *Les ouvriers étrangers en Belgique*. Leuven 1951, 183 ss.; G. Janssens, *Les travailleurs étrangers dans les mines belges*. Leuven 1959, 182 ss.; C. Kortleven, *De aanpassing van de Polen in de Limburgse mijnstreek*. Brussel 1959, 114 ss.; C. Braeckman, *Les étrangers en Belgique*. Bruxelles 1972; A. Martens, *Les immigrés — flux et reflux d'une main d'oeuvre d'appoint la politique belge de l'immigration de 1945 a 1970*. Louvain 1976, 208 ss.

działającego w tym kraju, cenionego historyka i patriotę — J. Lelewela<sup>5</sup>. Wydaje się, że Lelewel jako jedyny reprezentant Polonii belgijskiej zdołał zdobyć należne swojej osobie miejsce w polskiej literaturze.

W następnej kolejności wymienić można przyczynkowe prace C. Merzbacha o imigrantach polskich, którzy przybyli do Belgii po 1830 i 1863 r., ich udziale w tworzeniu armii belgijskiej, a także informacyjno-przyczynkowe publikacje F. Skibińskiego i L. Litwińskiego<sup>6</sup>.

F. Skibiński omawia (w broszurowym wydaniu) zasługi żołnierzy polskich w wyzwoleniu Belgii w czasie drugiej wojny światowej. Żołnierze ci wchodzili w skład oddziałów Pierwszej Polskiej Dywizji Pancerniej gen. St. Maczka oraz dywizjonu Polskiego Lotnictwa. Po zakończeniu wojny wielu z nich ożeniło się z Belgijkami, a mogiły tych, którzy polegli znajdują się na cmentarzu w Lommel. Trzeba tutaj dodać, że problematyka udziału Polaków w belgijskim ruchu oporu oraz w wyzwoleniu tego kraju stanowi przedmiot zainteresowania wielu polskich autorów<sup>7</sup>.

L. Litwiński natomiast omawia wkład Polaków w rozwój nauki, kultury i gospodarki Belgii. Wspominając m.in. o uczestnikach belgijskich wypraw arktycznych (Arctowski, Dobrowolski), generałach polskich, organizatorach armii belgijskiej (Kruszewski, Skrzynecki), zapomniał — niestety o Lelewelu, o wielu innych, którzy pozostawili po sobie w tym kraju trwałe ślad (Godebski, bracia Wieniawscy, Prószyński, Pankowski itd.).

W tej grupie opracowań wymienić także trzeba interesujący artykuł K. Maj o działalności Polaków w szeregach Polskiej Partii Robotniczej i o organizacjach demokratycznych (w tym m.in. Komunistycznej Partii Belgii)<sup>8</sup>.

<sup>5</sup> O Lelewelu traktują m. in. następujące prace: L. Przemski, *Niespokojne życie*. Warszawa 1965, 248 ss.; S. Kieniewicz, *Samotnik brukselski*. Warszawa 1964, 140 ss.; B. Cygler, *Działalność polityczno-społeczna Joachima Lelewela na emigracji w latach 1831 - 1861*. Gdańsk 1969, 313 ss.

<sup>6</sup> C. Merzbach, *Emigracja polska w Belgii po 1830 i 1863*. „Przegląd Współczesny”, t. XLI, 1932, ss. 154 - 169; C. Merzbach, *Oficerowie polscy w armii belgijskiej po roku 1830*. „Przegląd Współczesny”, t. XLI, 1932, ss. 170 - 181; F. Skibiński, *Udział Polaków w wyzwoleniu Belgii*. Warszawa 1959, 37 ss.; L. Litwiński, *Polacy w życiu belgijskim*. „Zeszyty Historyczne”, Paryż 1964, ss. 83 - 96.

<sup>7</sup> M. Juchniewicz, *Polacy w europejskim ruchu oporu 1939 - 1945*. Warszawa 1972, 177 ss. (Belgia, ss. 53 - 60); S. Okęcki, *Polacy w belgijskim ruchu oporu*. „Polityka” nr 45/871 z 10 XI 1973; S. Okęcki, *Z walk Polaków w belgijskim ruchu oporu*. „Wiadomości”, Wrocław, nr 52/53 z 23 XII 1976, s. 12; T. Panecki, *Polacy w belgijskim ruchu oporu 1940 - 1944*. „Wojskowy Przegląd Historyczny” nr 4/1976, ss. 45 - 64; F. Skibiński, *Pierwsza Pancerna*. Warszawa 1960, 428 ss.; Z. Stryjecki, *Podchorąży, wojna i ślepy los*. Warszawa 1974, 260 ss.

<sup>8</sup> K. Maj, *Działalność PPR i organizacji demokratycznych wśród emigracji polskiej w Belgii (1944 - 1948)*. „Z Pola Walki”, nr 4/1971, ss. 115 - 136.

Natomiast o studiach na uniwersytetach belgijskich i udziale Polaków w stowarzyszeniach typu: Filarecja, Związek Walki Czynnej, czy Związek Strzelecki traktują prace J. Hulewicza, S. Kota oraz A. Karbowiaka<sup>9</sup>. Trzeba tutaj wspomnieć, że uczelnie belgijskie z życzliwością przyjmowały polską młodzież, honorując świadectwa szkół prywatnych (co stanowiło decydujący czynnik licznego napływu Polaków na studia do Belgii). Uczelnie te wykształciły wielu znakomych Polaków, wśród których znajdują się m.in.: Maria i Marian Dąbrowscy, S. Pieńkowski, J. Kaden-Bandrowski, R. Mielczarski.

W Belgii studiowała także autorka naukowo opracowanej bibliografii prasy polskiej wydawanej w tym kraju w latach 1939-1948, J. Jurkszus-Tomaszewska<sup>10</sup>. Mimo, iż zakres chronologiczny jej prac nie jest zbyt szeroki, stanowią one niewątpliwie cenny wkład w zakresie studiów nad belgijskim skupiskiem polonijnym.

Jak słusznie podkreślił Wł. Chojnacki, bogate tradycje Wielkiej Emigracji oraz polskiego wychodźstwa zarobkowego nie znalazły odzwierciedlenia w żadnej bibliografii<sup>11</sup>. Jedynie dawne czasopisma emigracyjne zostały uwzględnione w bibliografii S. Zielińskiego, a okupacyjne druki i czasopisma podziemne przez J. Kowalika oraz wspomnianą wyżej Jurkszus-Tomaszewską<sup>12</sup>. Pewne uzupełnienie tych opracowań stanowi zbiorowe wydawnictwo pod redakcją T. Terleckiego, przedstawiające rozwój

<sup>9</sup> J. Hulewicz, *Studia Polaków w uniwersytecie w Liège w latach 1880-1914*. Zeszyty Naukowe Uniw. Jagiellońskiego. CCXXXVII. Prace historyczne, z. 28, Kraków 1969, 49 ss.; J. Hulewicz, *Ruch polskiej młodzieży uniwersyteckiej w Belgii jako środowisko młodzieńcze Marii Dąbrowskiej*. W: „50 lat twórczości Marii Dąbrowskiej”. Referaty i materiały sesji naukowej pod red. E. Korzeniewskiej. Warszawa 1963, ss. 209-221; S. Kot, *Stosunki Polaków z uniwersytetem lowańskim. W 500 rocznicę otwarcia Uniwersytetu w Lowanium*. Lwów 1927, 28 ss.; A. Karbowiak, *Młodzież polska akademicka za granicą 1795-1910*. Kraków 1910, 435 ss.; A. Karbowiak, *Dzieje edukacyjne Polaków na obczyźnie*. Lwów 1910, 253 ss.

<sup>10</sup> J. Jurkszus, *Bibliographie des publications periodiques Polonaises en Belgique 1945-1948*. Bruxelles 1950, 13 ss.; J. Jurkszus-Tomaszewska, *Polska prasa w Belgii, 1939-1948*. Toronto 1958 (maszynopis).

<sup>11</sup> Wł. Chojnacki, *Stan i potrzeby bibliografii Polonii Zagranicznej*. „Problemy Polonii Zagranicznej”, t. II, Warszawa 1961, ss. 7-37.

<sup>12</sup> S. Zieliński, *Bibliografia czasopism polskich zagranicą 1830-1934*. Warszawa 1935, 308 ss.; J. Kowalik, *Polska prasa emigracyjna po roku 1939*. Część XVII: w Belgii, Holandii i Danii. „Dodatek Tygodniowy Ostatnich Wiadomości”, Mannheim 1959, nr 13/529; J. Kowalik, *Polskie czasopiśmiennictwo emigracyjne po roku 1939. Zarys historyczno-bibliograficzny*. Londyn 1965, 548 ss. (Belgia, ss. 470-475); J. Kowalik, *Materiały do historii prasy polskiej na obczyźnie 1939-1962*. Bibliografie. T. I, Paryż 1963.

literatury polskiej w poszczególnych ośrodkach polonijnych (w tym również i belgijskim) w latach 1940 - 1960<sup>13</sup>.

Odrębną grupę publikacji (w pewnym stopniu uzupełniającą poprzednio omówione) stanowią pozycje z zakresu literatury pięknej.

Wybitny polski pisarz L. Kruczkowski przez pewien czas przebywał wśród Polaków, zamieszkujących Belgię. Przyjechał do tego kraju z zamiarem napisania powieści o życiu polskich robotników. Powieści tym cenniejszej, że opartej na własnych obserwacjach i doznaniach. Należy tylko żałować, że książka ta nie została ukończona. Ogłoszone później wyjątki pozwalają bowiem sądzić, że stanowiłaby ona jedną z najcenniejszych pozycji dla badacza dziejów robotniczego skupiska Polaków w Belgii<sup>14</sup>.

Problematyka polonijna znajduje również odzwierciedlenie w twórczości W. Bochenka, który przebywając osiemnaście lat na emigracji (Francja i Belgia) miał możliwość przeprowadzenia doskonałej obserwacji środowiska polskiego za granicą<sup>15</sup>.

Kończąc omawianie literatury pięknej poświęconej Polonii belgijskiej należy wspomnieć o nie wydanych jeszcze, choć przygotowanym zbiorze reportaży K. Kozłowskiej, składających się na współczesny obraz omawianego skupiska Polaków.

Po przedstawieniu literatury poświęconej belgijskiej zbiorowości polonijnej, przechodzę do omówienia materiałów źródłowych, wśród których wyróżnić można:

- 1) Archiwalia;
- 2) Źródła pamiętnikarskie, a także listy oraz wspomnienia emigrantów i reemigrantów;
- 3) Dane statystyczne.

W zakresie źródeł archiwalnych podstawę tworzą akta zespołów Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Światowego Związku Polaków z Zagranicy. Uzupełnienie ich stanowią natomiast archiwalia z następujących zespołów: Stowarzyszenie „Opieka Polska nad Rodakami na Obczyźnie”, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ambasada RP w Berlinie, Poselstwo RP w Brukseli, Konsulat RP w Opolu oraz Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego.

<sup>13</sup> *Literatura polska na obczyźnie*. Praca zbiorowa pod red. T. Terleckiego. Londyn 1964/1965, 470 ss.

<sup>14</sup> L. Kruczkowski, *Inedita. Szkice z piekła uczciwych*. Warszawa 1966, 301 ss.; L. Kruczkowski, *Spotkania i konfrontacje*. Warszawa 1950, 191 ss.; L. Kruczkowski, *Spotkania i konfrontacje*. „Odrodzenie” nr 21/1947, s. 1.

<sup>15</sup> W. Bochenek, *Rodacy z Rue de Varsovie*. Katowice 1964, 177 ss.; W. Bochenek, *Z ziemi cudzej*. Katowice 1958, 62 ss.; W. Bochenek, *Pojedynek*. Katowice 1973, 193 ss.

Dla badacza problematyki polonijnej najbardziej interesujące są zespoły akt MSZ-u (szczególnie Departamentu Konsularnego). Występują one najczęściej w postaci korespondencji urzędów zagranicznych RP z MSZ, sprawozdań i raportów emigracyjnych oraz protokołów prasowych. Są to materiały, których treść odnosi się przede wszystkim do lat 1937 - 1939. Stosunkowo mało jest natomiast informacji z okresu wcześniejszego (szczególnie za lata 1920 - 1926). Dużą lukę stanowi także brak akt Urzędu Emigracyjnego, które uległy zniszczeniu w czasie drugiej wojny światowej wraz z większością zespołów Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej. Częściowo luka ta jest wypełniona przez materiały zawarte w „Biuletynie Urzędu Emigracyjnego” oraz w aktach Urzędów Wojewódzkich i Państwowych Urzędach Pośrednictwa Pracy.

Drugą grupę materiałów źródłowych stanowią pamiętniki, listy oraz wspomnienia emigrantów i reemigrantów polskich z Belgii. Dla badacza dziejów emigracji popowstaniowej najcenniejsze są listy emigracyjne J. Lelewela w opracowaniu H. Więckowskiej i J. Berger-Mayerowej<sup>16</sup>.

Natomiast przy opracowywaniu historii polskiej emigracji zarobkowej w Belgii największe znaczenie posiada wydawnictwo Instytutu Gospodarstwa Społecznego, które w tomie pamiętników francuskich zamieściło pamiętnik emigranta z Belgii<sup>17</sup>. Jest on wprawdzie tylko częściowo poświęcony pobytowi autora w tym kraju, jednak zawiera wiele cennych spostrzeżeń odnośnie do życia polskich emigrantów w Belgii, a w szczególności sytuacji materialnej, warunków pracy, udziału Polaków w organizacjach polonijnych.

W następnej kolejności wymienić trzeba znajdujące się w archiwum KC PZPR wspomnienia działaczy polonijnych, często reemigrantów polskich z Belgii. W archiwum tym znajdują się m.in. wspomnienia L. Warmuza, zawierające opis polskiego życia emigracyjnego po wyzwoleniu Belgii oraz raport z działalności Polaków w belgijskim ruchu oporu (wraz z listą członków ruchu oporu w okręgu leodyjskim w latach 1940 - 1945)<sup>18</sup>. Do wspomnień L. Warmuza dołączone są także relacje polskich działaczy ruchu komunistycznego, którzy pracowali pod przewodnictwem Komunistycznej Partii Belgii.

Interesującą lekturę stanowi również esej pamiętnikarski Z. Florczaka, który w latach powojennych pełnił funkcję współpracownika pism

<sup>16</sup> H. Więckowska, *Listy emigracyjne Joachima Lelewela*. Kraków 1952, t. I - IV; J. Berger-Mayerowa, *Nieznane listy Joachima Lelewela z lat 1831 - 1864*. Katowice 1961, 73 ss.

<sup>17</sup> *Pamiętniki emigrantów. Francja*. Pamiętnik nr 36 emigranta z Belgii. IGS, Warszawa 1939, 702 ss. (Belgia: ss. 641 - 689).

<sup>18</sup> Archiwum KC PZPR, osobowe 6194. Wspomnienia L. Warmuza.

emigracyjnych wydawanych w Brukseli, Londynie i Paryżu<sup>19</sup>. Będąc ponadto nauczycielem dzieci polonijnych miał możliwość poznania postaw wychodźstwa wobec różnorodnych problemów. Napisana z dużym obiektywizmem książka Z. Floarczaka tworzy w sumie wierny obraz ówczesnej belgijskiej zbiorowości polonijnej, zwracając uwagę czytelników przede wszystkim na sprawy szkolnictwa, prasy i organizacji polskich.

Wspomnieniowy charakter posiada również publikacja T. Jackowskiego, który w latach 1929 - 1937 pełnił funkcję posła RP w Belgii i Luksemburgu<sup>20</sup>. Wzmianki o Polonii belgijskiej są tu jednak nieliczne, gdyż autor przede wszystkim interesował się rozwojem współpracy gospodarczej i naukowej Polski z Belgią.

W latach powojennych z inicjatywy różnych instytucji i redakcji czasopism ogłaszano konkursy na pamiętniki emigrantów. Konkurs na wspomnienia emigrantów ogłosiła również ukazująca się w Paryżu „Gazeta Polska”. Wśród nadesłanych prac znalazły się także wspomnienia emigrantów polskich z Belgii (W. Stachowskiej, J. Cieplaka oraz J. Dubiela)<sup>21</sup>. Największe jednak rozmiary osiągnął zorganizowany w ostatnich latach konkurs dla Polonii pod hasłem: *Rola Polaków i osób polskiego pochodzenia w życiu, gospodarce i kulturze kraju zamieszkania*. Na konkurs ten wpłynęło 250 prac, w tym dziesięć dotyczących Belgii (osiem od reemigrantów i dwie od emigrantów polskich z tego kraju)<sup>22</sup>.

Z danych statystycznych wymienić natomiast należy przede wszystkim roczniki statystyczne RP, które począwszy od 1924 - 1925 r. podają względnie kompletne dane dotyczące ruchów wychodźczych z ziem polskich. Informacje na temat liczebności i rozmieszczenia Polaków w Belgii zawarte są ponadto w belgijskich rocznikach statystycznych (*Annuaire Statistique de la Belgique*).

Kwerenda materiałów i opracowań dotyczących Polonii belgijskiej dowodzi, że większość informacji na ten temat pochodzi z artykułów zamieszczonych zarówno w prasie krajowej, jak i polonijnej. Pomijając na razie ocenę wartości poznawczej tych materiałów, pewnym jest, że uzupełniają one doskonale istniejące źródła archiwalne i statystyczne. Znajdująca się w Polsce belgijska prasa polonijna jest jednak zdekompletowana. W bibliotekach krajowych znajdują się bowiem niektóre tylko numery i nie wszystkich tytułów czasopism wydawanych w tym kraju. Nie wglębiając się zbyt w szczegóły, o które — biorąc pod uwagę liczbę artykułów oraz tytułów czasopism — byłoby trudno, należy stwier-

<sup>19</sup> Z. Floczak, *Podróż na horyzonty*. Warszawa 1966. 321 ss.

<sup>20</sup> T. Jackowski, *W walce o polskość*, Kraków 1972, 567 ss.

<sup>21</sup> Wyniki konkursu „Gazety Polskiej” (Paryż): „Dlaczego znalazłem się na wychodźstwie”.

<sup>22</sup> Pamiętnik S. Grudziela obejmuje w sumie cztery tomy.



dzić, że najwięcej informacji na temat Polonii belgijskiej znajduje się w prasie okresu międzywojennego. Wymienić tutaj można takie tytuły jak: „Narodowiec”, „Wiarus Polski”, „Gazeta Polska” (czasopisma polonijne), a z pism krajowych: „Wychodźca”, „Polacy Zagranicą” oraz „Biuletyn Urzędu Emigracyjnego”. Biorąc pod uwagę poruszaną w prasie problematykę podkreślić trzeba, że poza ogólnymi opracowaniami dotyczącymi Polonii w Belgii — najczęściej omawiane są kwestie życia organizacyjno-społecznego emigracji, jej udziału w belgijskim ruchu oporu oraz w wyzwoleniu tego kraju w czasie drugiej wojny światowej, a także problemy szkolnictwa polonijnego.

Podsumowując omawianie zasobów literatury oraz materiałów źródłowych dotyczących belgijskiego skupiska Polaków, należy stwierdzić, że istniejące opracowania absolutnie nie wyczerpują bogatej problematyki związanej z tym zagadnieniem. Obszernie przedstawiony jest jedynie problem asymilacji Polaków. Zagraniczne opracowania poświęcone tej problematyce oparte są na naukowej analizie badań ankietowych, przeprowadzonych zarówno wśród cudzoziemców, jak również ludności autochtonicznej.

Problematyka badań polonijnych, jak już uprzednio wspomniałam, jest niezwykle bogata; obejmuje wiele interesujących kwestii. Niektóre z nich, jak na przykład udział Polaków w belgijskim ruchu oporu oraz w wyzwoleniu tego kraju w czasie drugiej wojny światowej, studia Polaków w Belgii, prasa polonijna ukazująca się w tym kraju znalazły odbicie w literaturze<sup>23</sup>. Najczęściej są to jednak opracowania powierzchowne i nie wykorzystujące w pełni istniejących materiałów źródłowych. Z drugiej strony wiele zagadnień związanych z Polonią belgijską zostało całkowicie pominiętych i to zarówno w opracowaniach polskich, jak i zagranicznych. W grupie nie opracowanej dotychczas problematyki wymienić można przykładowo zagadnienia związane z awansem społeczno-zawodowym Polonii. Proces ten nieprzerwanie się rozwija i w ostatnim czasie przyniósł istotne przesunięcia w układzie stosunków socjalnych i kulturalnych. W belgijskim skupisku Polaków awans ten zachodzi wolniej niż w innych zbiorowościach polonijnych w świecie, tym niemniej ciągle przybiera na sile, obejmując swoim zasięgiem przede wszystkim przedstawicieli młodego pokolenia polonijnego (najczęściej urodzonych i wychowanych na obczyźnie). Należałoby zwrócić uwagę przede wszystkim na uwarunkowania i skutki awansu społeczno-ekonomicznego, zba-

<sup>23</sup> W ostatnim czasie ukazały się ponadto następujące opracowania: R. Dzwonkowski, *Polacy w Belgii w ostatnich pięćdziesięciu latach*. „Studia Polonijne”, t. I, Lublin 1976, ss. 7-26; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami Kraju od września 1939 roku*. Lublin 1976, t. I-IV.

<sup>9</sup> Przegląd Zachodni nr 5-6/77

dać przebieg tego procesu w kolejnych generacjach polonijnych oraz wyodrębnić czynniki przyspieszające i opóźniające go. Ciekawe wydaje się również porównanie występowania tego zjawiska wśród Polaków oraz wśród innych grup cudzoziemców w Belgii.

Zasygnalizowałam tutaj tylko jeden z tematów, które należałoby podjąć przy omawianiu zagadnień związanych z badaniem belgijskiego skupiska Polaków (i osób polskiego pochodzenia). Tematów, które czekają na gruntowne opracowanie, jest jednak znacznie więcej.